

EUROPÆISK STATSDANNELSE

Harald Gustafsson:

Makt och människor. Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen
Makadam Förlag 2010. 240 s.

Det bliver ofte hævdet, at historieskrivning og historieundervisning tidligere udelukkende handlede om konger og krige, men at den med den socialhistoriske vending i løbet af det 20. århundrede også kom til at handle om jævne mænd og efterhånden tillige kvinder. Det kan diskuteres, om denne karakteristik er rimelig eller udtryk for forsimpning eller karikering, men den socialhistoriske vending lader sig ikke fornægte. Men i sin yderste konsekvens kunne denne imidlertid føre til tendenser til om ikke at skrive staten helt ud af historien, så i hvert fald i for høj grad at nedtone og undervurdere den. Det har gennem den seneste menneskealder ført til en modreaktion ud fra den erkendelse, at staten, dens væsen samt dens gøren og laden gennem tiderne har haft indgribende og afgørende betydning for samfundslivet og for befolkningens vilkår i almindelighed, og at staten følgelig bør tildeles en mere central plads i historieskrivningen uden at man dermed nødvendigvis skal vende tilbage til historie som kongers og kriges historie endsige droppe de sociale, økonomiske og kulturelle aspekter. Symptomatisk for denne udvikling er antologien med titlen *Bringing the State Back In* (1985), redigeret af den fremtrædende amerikanske politolog og sociolog Theda Skocpol m.fl. Ligeledes har de seneste årtiers påvisning af det nationale som et konstrueret fænomen og nationalstaterne følgelig som værende af relativ ny dato ført til interesse for, hvordan staterne før nationalstaternes tid var beskafne, og hvad der kendetegnede dem.

Den svenske historiker Harald Gustafsson (Lunds Universitet) har gennem mange år forsket i statsdannelseshistorie og i den forbindelse markeret sig i den faglige debat med hensyn til relevante og anvendelige begrebsdannelser, og det foreliggende værk har ifølge efterordet haft et dobbelt sigte, nemlig for det ene at skrive en populariserende, forskningsbaseret oversigt over statsdannelsesprocessen i Europa i middelalderen og tidlig moderne tid, og for det andet skrive en videnskabelig syntese af denne forskning båret af hans egne tolkninger (s. 225). Både kronologisk og geografisk set er der således tale om et storstilet og ambitiøst projekt, så meget mere som der som nævnt også lægges vægt på den populariserende form, og at der kun er knapt 250 sider til rådighed. Det siger sig selv, at noget sådant kræver et fast og sikkert greb om tingene, både fagligt og pædagogisk, men det har Harald Gustafsson heldigvis i allerhøjeste grad. Og foruden at skildre udviklingen fra middelalderen og frem til den franske revolution, er der

også kig tilbage til antikken og frem til i dag samt enkelte udblik til andre verdensdele. Centralt i analysen står det af ham selv skabte begreb *konglomeratstat*, d.v.s. en stat, hvor hvert territorium – eller snarere den politiske elite inden for hvert territorium – havde sin egen specielle relation til herskeren, sin egen forvaltning, ofte bemandet med den selv samme elite, og oftest sin egen stænderforsamling. Når det gjaldt beskatning eller udskrivning af soldater, måtte herskeren forhandle med hvert territorium for sig. Love og regler var forskellige i de forskellige dele, den kirkelige organisation kunne også variere, og ofte var de prægede af deres lokale politiske kulturer, som satte grænser for, hvad det var muligt at afstedkomme fra centralmagts side (s. 77)¹. Konglomeratstatens afløser var ikke i første omgang nationalstaten, men den bureaukratiserede *enhedsstat*. Denne kunne have skikkelse af en nationalstat eller kunne med tiden gå hen og udvikle sig i retning af en sådan, men behøvede ikke at være det.

Bogen rummer mange interessante iagttagelser og ræsonnementer. Blandt andet fremhæves de små norditalienske stater i 1400-tallet som skabere af normer for diplomati og omgang mellem suveræne stater, der efterhånden gik hen og blev normgivende for forholdet mellem europæiske stater i almindelighed. Og netop det europæiske system med mange store og små suveræne stater, der kan være enten i konkurrence eller samvirke med eller neutrale i forhold til hinanden, er – påpeger Gustafsson – noget enestående i forhold til andre verdensdele. Her er det først efter afkoloniseringen efter 2. verdenskrig, at systemet med suveræne stater er kommet til. Tankevækkende er det også at læse om, hvorledes Syvårskrigen 1756-1763 førte til økonomisk overanstrengelse ikke blot i Frankrig, men i stort set alle andre stater på kontinentet. Det var denne finanskrise, der førte til, at man i Frankrig så sig nødsaget til for første gang i 175 år at indkalde Generalstænderne i 1789 for at kunne gennemføre en privilegieoverskridende skattereform, der kunne hjælpe til at få gjort noget ved den knugende statsgældsfælde. Denne begivenhed førte som bekendt ikke bare til den franske revolution, men i videre forstand til l'ancien régimes, konglomeratstaternes eller de tidligt moderne staters endeligt. Syvårskrigens finansielle eftervirkninger førte altså til revolution i den forstand, at radikale ændringer, som ikke havde været (troet) mulige inden for de hidtidige strukturer, nu blev gennemført, og det ikke blot i Frankrig.

Statshistorie må i sagens natur ofte være historie oppefra. Dette er også i høj grad tilfældet hos Harald Gustafsson, men han søger at afbalancere dette ved i kapitlet "Staten bygget underifrån" at prøve at anskue temaet i et nedefraperspektiv. Her hører vi om stænderforsamlinger og andre repræsentative organer, som magthaverne i middelalderen og tidlig moderne tid måtte samarbejde med særligt med hensyn til skattebevilling, men også andre administrative anliggender. End-

---

¹ I international forskning anvendes ofte udtrykket "composite monarchy" eller "composite state", der så vidt det kan ses svarer til Gustafssons begreb "konglomeratstat". Jf. J.H. Elliott: "A Europe of Composite Monarchies", *Past & Present*, no. 137, November 1992.

videre hører vi om statsmagten som et serviceorgan, der kunne opretholde lov og ret, hvad befolkningen i høj grad benyttede sig af, foruden at den kunne levere beskyttelse og sikkerhed, ligesom befolkningen kunne interagere med statsmagten ved at indsende supplikker (bøn- eller klageskrivelser). Og den øgede statsopbygning, hvad enten den skyldtes ydre trusler eller indre farer, medførte bl.a. stærkt stigende skatter, og det førte til, at stænderforsamlinger eller parlamenter, der netop havde skattebevillingsret som deres kompetence, oftere måtte konsulteres og derved fik mere at se til og således voksende politisk styrke og betydning.

Perioden fra middelalderen og frem til revolutionen i 1789 kan opvise mange eksempler på bondeoprør, der er blevet slået brutalt ned, og som følgelig ikke ledte til nogen ny samfundsorden og derfor må siges at være mislykkedes. Men, påpeger Gustafsson, vist blev de nedkæmpede, men dermed behøver de alligevel ikke at have været forgæves. Snarere end at have til formål at skabe et nyt samfundssystem, skal de ses som signaler til magthaverne om, at tingene var gået for vidt, byrderne var blevet for tunge og ubærlige, signaler, som magthaverne i de fleste tilfælde formåede at opfange og rette ind efter, når oprøret først var blevet slået ned.

Ved omtalen af absolutismen bliver det betonet, at selv absolutistiske herskere som f.eks. Ludvig 14. ikke bare kunne udstede bestemmelser om stort og småt og så regne med, at de automatisk blev ført ud i livet. Tværtimod måtte Solkongen og de fleste af hans kolleger i høj grad forhandle med stænderforsamlinger på provins- eller endnu lavere niveau for at kunne få bevilget de skatter, han behøvede til sine mange krige eller andre lovgivningsmæssige eller administrative foranstaltninger, de ønskede at gennemføre. Absolutisme forstået som kongelig enevælde var altså en sandhed med betydelige modifikationer. Det skal i den sammenhæng nævnes, at den danske enevælde i sammenligning med de øvrige i Europa virkelig kommer til at fremstå som noget helt enestående, ja nærmest mageløst. Harald Gustafsson har helt ret i at påpege, at såkaldte absolutistiske monarker i reglen så langt fra var så absolutistiske og altformående som de selv hævdede og senere historikere har troet. Det kunne give grund til mere eller mindre at affærdige absolutismen som virkelighedsfjernt tankespind. Men måske ligger der i forbindelse med statsdannelsesprocessen alligevel noget afgørende nyt i, at monarker erklærer sig absolutte (af *absolutus*: løst eller frigjort fra [love eller medbestemmende organer eller samfundsgrupper]). Vist måtte monarkerne nu som før i praksis forhandle og indgå kompromiser, men som noget nyt hævdede de nu at være suveræne og absolutte og i princippet kunne sætte sig ud over, hvad de lokale stænderforsamlinger måtte mene, og sætte sig ud over gældende lov.

Når forfatteren standser ved 1789, er det for at undgå at skulle gå ind i en diskussion af og stillingtagen til nationalismen og alt dens væsen. Det er forståeligt nok, for deri ville i sig selv ligge stof til ikke bare en, men mange bøger. Der er dog et kort afsnit ved navn "Hur gick det sedan?", hvor nationalismen dog kun tages med som en given størrelse.

Inden for statsdannelseforskningen skelner man mellem bellicister (af *bellum*: krig), der anser ydre trusler og behovet for at kunne imødegå dem militært og ikke mindst at kunne finansiere det som den vigtigste hvis ikke ligefrem drivkraften i statsdannelsesprocessen. Andre forskere peger på indre trusler som drivkraft i statsdannelsen, altså frygt for oprør fra bestemte befolkningsgruppers side nødvendiggjorde dannelsen af en stærk stat til at holde disse grupper i ave. Andre forskere igen ser staten som et attråværdigt serviceorgan for befolkningen, der sikrede håndhævelse af lov, ret og sikkerhed og måske tillige økonomisk fremgang. I den forbindelse befinder Harald Gustafsson sig overvejende i den bellicistiske lejr uden dog at være deterministisk, som visse bellicister kan have tendens til at være², og han afviser bestemt heller ikke, at serviceorgansynspunktet *også* havde betydning. Der behøver ifølge ham ikke at være nogen modsætning: en militært set stærk stat kunne netop i kraft af sin styrke og kontrol have bedre mulighed for at kunne levere eftertragtet service til befolkningen.

I danmarkshistorisk sammenhæng kan man i forbindelse med teorier om statsdannelse nævne såkaldte Odenseskole, hvis navn sigter til forskere ved det daværende Odense Universitet; E. Ladewig Petersen, Knud J.V. Jespersen og Leon Jespersen er de ledende forskernavne her. Skolen havde sit forskningsmæssige tyngdepunkt i 1600-tallet og beskæftigede sig med den militære revolution og de samfundsforandringer, denne ledte til, så som en stående og skattefinansieret infanterihær til afløsning af den adelige rytterhær og deraf følgende permanent voksende, socialt indgribende og skæbnesvanger skatteudskrivning, udbygning af statsapparatet samt krise for adelen i dens hidtidige rolle som "værgestand", hvad der medvirkede til at bane vejen for afskaffelsen af det eksklusive adelige rigsråd og indførelsen af kongelig enevælde i 1660. Begreber som "domænestat", "skattestat", "militærstat", den "militært-fiskale stat", "forvaltningsstat", "finansstat" m.fl. og – det udtryk, der synes at have fået størst udbredelse: "magtstat" er blevet anvendt af denne skole³. Inden for de ovennævnte opfattelser af årsagerne

² F.eks. Charles Tilly: *Capital, Coercion, and European States, AD 990-1992*, Cambridge, Mass., 1992.

³ Blandt de centrale værker kan nævnes: Knud J.V. Jespersen: *Rostjenestetaksation og adels-gods. Studier i den danske adelige rostjeneste og adelens godsfordeling 1540-1650* (Odense, 1977); Knud J.V. Jespersen: "The Revolution of 1660 and its Precondition, the Tax-State", E. Ladewig Petersen & Knud J.V. Jespersen: "Two Revolutions in Early Modern Denmark", i: E.I. Kouri & Tom Scott (eds): *Politics and Society in Reformation Europe. Essays for Sir Geoffrey Elton on his Sixty-Fifth Birthday*, London 1987; Knud J.V. Jespersen: "Tiden 1648-1730", i: Søren Mørch (red.) *Danmarks historie*, bind 3, Kbh. 1989; Leon Jespersen: "1600-tallets danske magtstat", i: E. Ladewig Petersen (red.): *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres Odense 1984*, bind 1 (Odense, 1984); Leon Jespersen (ed.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia* (Odense, 2000); E. Ladewig Petersen: "From Domain State to Tax State. Synthesis and Interpretation", *Scandinavian Economic History Review*, vol. XXIII (1975); E. Ladewig Petersen: *Magtstat og godsdrift. Det danske resourcesystem 1630-1730* (Kbh., 2002).

til statsdannelse må Odenseskolen (eller Magtstatsskolen, som den ind imellem også bliver betegnet som) siges overvejende om end ikke udelukkende at være bellicistisk. Dermed være ikke sagt, at forskerne inden for denne skole nødvendigvis er enige om alt, hvilket er blevet påvist af Sebastian Olden-Jørgensen gennem en bredere begrebshistorisk og historiografisk analyse af termen "magtstat"⁴.

Endvidere skal nævnes *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde*, *Den jyske Historiker* nr. 116 (Århus, 2007). I den indledende artikel "Teorier om statsdannelse og den danske stat 1400-1660" præsenterer Mikkel Leth Jespersen, Jeppe Büchert Netterstrøm og Bertel Nygaard hovedretningerne og klassikerne inden for den internationale forskning i statsdannelse og går mere i detaljer end og introducerer endnu flere forskere og traditioner end Harald Gustafsson grundet sin bogs form, sigte og målgruppe har mulighed for at gøre. Dernæst bliver disse statsdannelses teorier sat i relation til forskning i dansk statsdannelse i perioden. De tre forfattere konkluderer, at denne forskning indtil nu hovedsagelig har været koncentreret omkring magtstatsaspektet, altså militære og fiskale aspekter, og følgelig har de bestræbt sig på at sammensætte temanummeret om dansk statsdannelse med artikler, hvor andre aspekter bliver betonet. I dette temanummer møder man således danmarkshistoriske eksempler på de forskellige opfattelser, som også Harald Gustafsson præsenterer, af staten som serviceorgan, af statsdannelse både oppefra og nedefra og som følge af indre sociale trusler samt desforuden eksempler på religiøse aspekter ved statsdannelse og kirkens rolle heri. Temanummeret af *Den jyske Historiker* supplerer derved på udmærket vis Harald Gustafssons værk.

Endelig skal nævnes en række værker af den historisk interesserede politolog, Tim Knudsen. Tyngdepunktet i dennes værker ligger ganske vist i en senere periode end den, Harald Gustafsson, Odenseskolen og det nævnte temanummer af *Den jyske Historiker* behandler, men da de ikke desto mindre er kendetegnede ved et meget langt kronologisk perspektiv, bør de alligevel lige nævnes her: *Den danske stat i Europa* (Kbh., 1993), *Dansk statsbygning* (Kbh., 1995) og *Da demokrati blev til folkestyre. Dansk demokratihistorie*, bd. 1 (Kbh., 2001).

Alt i alt er Harald Gustafssons bog en fin, velkommen og overskuelig sammenfatning af et kronologisk og geografisk vidtrækkende emne, velskrevet, letlæst (i ordets allerbedste forstand), informativ og med mange, værdifulde og opdaterede referencer, der vil gøre det muligt at finde litteratur for dem, der ønsker at læse sig endnu dybere ind i emnet. Bogen vil være velegnet både for alment historisk interesserede læsere og for faghistorikere, om end sidstnævnte måske nok vil finde de historiografiske afsnit noget summariske. Den vil kunne gøre god fyldest

⁴ Sebastian Olden-Jørgensen: "Magtstatens transformationer. En begrebshistorisk og historiografisk undersøgelse", *Historisk Tidsskrift*, bind 108, hæfte 1 (Kbh., 2008). En replik her til: Leon Jespersen: "Magtstatens transformationer – et svar", *Historisk Tidsskrift*, bind 108, hæfte 2 (Kbh., 2008).

som introducerende grundbog ved universitetsundervisning, forudsat at historiestuderende nu om dage stadig vil og kan læse svensk!

MICHAEL BREGNSBO

PH.D., LEKTOR

INSTITUT FOR HISTORIE, KULTUR OG SAMFUNDSBESKRIVELSE

SYDDANSK UNIVERSITET